

Людмила ТРЕТЯК

Національний університет "Острозька академія"

Острог

МІСЦЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ПОЛЬЩІ: 1944 – 1947 РОКИ

Одним з недостатньо досліджених питань у сучасній українській та польській історіографії є післявоєнна історія греко-католиків в Польщі, адже церковно-релігійна тематика в радянських джерелах була в числі заборонених. У зв'язку з цим дослідження місця Греко-Католицької Церкви в суспільно-політичному житті Польщі в 1944 – 1947 роки містить новизну та є актуальним.

Аналізуючи стан наукової розробки даної проблеми, можемо зробити висновок про його недостатність. Більшість авторів праць є польськими вченими, однак матеріал ними викладено однобічно та суб'єктивно. Багато важливих проблем післявоєнної ГКЦ замовчується. Історія ГКЦ в Польщі не захоувала до наукових досліджень передусім відсутністю доступу до архівів та ще й розпорошеністю джерельних матеріалів, велика кількість з яких неукомплектовано зберігається в церковних архівах.

На сьогодні комплекс джерел з історії Греко-Католицької Церкви в Польщі є доволі об'ємним, складним і малодослідженим, адже в ньому відбилися всі фактори, що спричинили особливості радянської, сучасної української та зарубіжної історіографії стосовно ГКЦ.

Серед досліджень, присвячених релігійній ситуації греко-католиків на території Польщі в роки Другої світової війни та післявоєнний період, необхідно відзначити напрацювання Є. Місила, о. І. Гарасима, Д. Іванечка, С. Стенпя. Вченими розкрито методи втілення радянської релігійної політики, описано трагічну долю українського духовенства. Надзвичайно цінними є праці Р. Дрозда та І. Галагіди, в яких вони досліджують політику польської влади щодо українців, описують духовне життя греко-католиків. Водночас значний масив документів і матеріалів з історії ГКЦ стосовно досліджуваного періоду зберігається у

церковних архівах та в архівах Об'єднання українців у Польщі. Із джерел, які найяскравіше відображають діяльність ГКЦ в Польщі, вирізняється епістолярна спадщина священників. Її аналіз дає змогу простежити вагому роль ГКЦ у житті українського суспільства.

Таким чином, опрацювання та архівні матеріали дають змогу висвітлити головні аспекти в діяльності ГКЦ в Польщі 1944 – 1947 рр.

Метою цієї статті є визначення місця Греко-Католицької Церкви в суспільно-політичному житті Польщі в 1944 – 1947 рр. Для досягнення цієї мети слід реалізувати такі завдання: 1) визначити основні напрями релігійної політики польської влади, форми і методи її проведення; 2) простежити участь ГКЦ в суспільно-релігійних процесах; 3) висвітлити боротьбу священників за збереження Церкви.

Релігійна політика СРСР була перенесена в Польщу у формі безпосередніх указів і становила взірцеву модель, до якої польській владі потрібно було йти. Атеїстична ідеологія польської державної влади вважала католицький костел за одного з головних ворогів. У перші місяці після визволення від німецьких окупантів, представники державної влади, намагаючись знайти підтримку у проведенні реформ, не чинили прямого тиску на католицький костел. Така ж політика проводилася і щодо східних церков. Проте, вже 12 вересня 1945 року Рада Міністрів ухвалила рішення поступово ослаблювати костельні інституції та ізолювати костел від Апостольської Столиці. Одразу розпочалися арешти священнослужителів, яких звинувачували у співпраці з німцями, шпигунстві на користь Ватикану, у підтримці класової нерівності. Співробітниками радянських спецслужб нотувалися церковні казання, почалася цензура на релігійні видання. Держава під свій контроль також взяла освітньо-виховну діяльність костелів. Одночасно було розпочато пропагандистську роботу, яка мала на меті дискредитувати костел в очах спільноти¹. Вищезгадані події позначилися на діяльності Греко-Католицької Церкви. Після Другої світової війни розпочинається новий трагічний етап в історії Греко-Католицької Церкви в Польщі, який характеризується передусім нищенням її адміністративних структур.

До Другої світової війни Греко-Католицька Церква в Польщі була окремою адміністративною структурою, яка безпосередньо залежала від Апостольської Столиці. Структуру Церкви становила Галицько-Львівська Митрополія, яка складалася з Львівської архієпархії, Станіславської та Перемишльської єпархій (створена у 1934 році Конгрегацією для Східних Церков у Римі) та Апостольська Адміністрація Лемківщини². Після встановлення нового державного кордону в 1945 р. від Галицько-Львівської митрополії на території Польщі залишилася більша частина Перемишльської єпархії. Однак, Перемишльська єпископська курія залишилася на території УРСР. Державний кордон розмежував не тільки деканати, але й поодинокі парафії, до складу яких входило декілька сіл. Із 22 деканатів, що опинилися на території Поль-

щі, 10 втратило загалом 67 парафій, тобто 47 % колишнього стану.

Апостольська Адміністрація Лемківщини залишилася без адміністративних та територіальних змін до 1947 року. Згідно даних 1943 року на Лемківщині у 9 деканатах, 129 парафіях та 198 церквах працювало 128 священиків та нараховувалося біля 127,5 тис. вірних³.

Польська влада вважала, що завдяки договору від 9 вересня 1944 р., який було підписано в Москві між Польським Комітетом Народного Визволення і урядом УРСР про взаємообмін населенням, вдасться повністю переселити до України людей греко-католицького віросповідання і проблема Греко-Католицької Церкви в Польщі ліквідується сама по собі⁴.

У 1944 році на польській території нараховувалося біля 700 тис. українців, 60 % з яких були греко-католиками. Післявоєнні політичні та територіальні зміни в польській державі спричинили чимало перетворень в Греко-Католицькій Церкві. Це було початком періоду нищення адміністративних структур церкви⁵.

Переселення українського населення згодом почало втрачати добровільний характер. Надалі в практику увійшла політика примусового переходу греко-католиків до православного віросповідання. Іншим засобом влади була спроба використання авторитету вищого духовенства для активізації переселення українців в УРСР. Прикладом може бути доля єпископа Йосафата Коциловського. В кінці 1944 р. і на початку 1945 р. його намагалися переконати перейти у православ'я. Після того, як впевнилися, що це неможливо схилилися підтримати акцію переселення⁶. Заступник головного уповноваженого уряду УРСР у справах репатріації українців Тимофій Кальненко намагався дискредитувати єпископа в очах секретаря ЦК КП(б)У Дем'яна Короченка і народного комісара внутрішніх справ України Василя Рясного. 20 листопада 1944 р. Кальненко поставив їх до відома, що "єпискуп перемишльський, будучи членом ОУН, видав звернення до священиків, аби вони всілякими способами протидіяли евакуації українців"⁷. Всупереч сподіванням влади, о. Коциловський навіть після свого арешту не підписав заяви на добровільне переселення в УРСР, а також не виступив з пропереселенською відозвою до вірних і духовенства⁸. 12 вересня 1945 р. Рада Міністрів прийняла рішення про втрату чинності конкордату між Апостольською Столицею та Польщею. Греко-католицький обряд перестав офіційно виступати в державних документах. У жовтні 1945 року було закрито Єпархіальну духовну семінарію. Того ж року припинили діяльність два греко-католицьких товариства "Єпархіальної помочі" та "Інститут двів і сиріт по священиках"⁹.

Після вивезення греко-католицьких ієрархів на польській території залишилося біля 500 церков, які входили до юрисдикції перемишльського єпископства. 29 жовтня 1945 р. Перемишлянський єпископат видав розпорядження, в якому йшлося про те, що опустілі церкви вважаються філіями парафіяльних костелів¹⁰.

На початку весни 1945 року на Підсяння і Холмщину охопили бандитсько-грабіжницькі напади на українські села, на їх греко-католицьке та православне населення. Терор та вбивства змушували священників залишати свої парафії та шукати порятунку у римо-католицьких церквах. Від куль польського збройного підпілля гинули цілі українські села. Більше ста осіб було вбито в Бересті, Ласкові, Модрині, Шиховичах, Сарині, Писковичах, Вербиці, Скопові та в інших. Загалом кількість жертв нараховує від вісьми до десяти тисяч. М. Козак наводить приклади вбивства греко-католицьких священників. Серед загиблих були: о. А. Слюсарчик з Люблинця, о. І. Дем'янчик зі Скопова, о. В. Лемцьо з Павлакоми, о. О. Білик з Березки¹¹.

21 вересня 1945 року було заарештовано і вивезено у тюрму в Ряшеві Перемишльського владика Й. Коциловського. Там він перебував до 18 січня 1946 р. Проте, недовго отець знаходився на волі. 26 червня 1946 р. польська влада силою забрала владика Йосафата з резиденції і передала його до рук радянського МДБ¹². Коциловський перебував в ув'язненні спочатку у Львові, а потім у Києві. Його звинуватили у співпраці з німецькими окупантами і в доставці хліба для українських арештантів¹³. Після важкої хвороби Блаженний Йосафат помер 17 листопада 1947 р. у концтаборній лікарні в селі Чапаєва біля Києва, і там був похований. Пізніше його останки перепоховано в місті Стрий¹⁴. На початку 1947 року в Перемишлі не існувало жодної Греко-Католицької Церкви, залишилися тільки окремі священники. Польська влада визнала факт виселення єпископа Коциловського до СРСР як ліквідацію єпархії¹⁵. Перебуваючи на свободі між двома арештами наприкінці травня 1946 р., єпископи Коциловський і Лакота взяли участь у конференції польського єпископату, що проходила в Ченстохові. Однак, залишаються не з'ясованими ні тема переговорів між польським та українським духовенством, ні їх результат¹⁶.

Питання першого арешту о. Й. Коциловського стало предметом аналізу конференції польського єпископату, яка відбувалася 3-4 жовтня 1945 року на Ясній Горі. Було зобов'язано всіх ординаріїв надавати допомогу греко-католицькому духовенству. 22-24 квітня 1946 р. о. Коциловського було запрошено на нараду єпископів. Занепокоєний існуючою ситуацією, примас Польщі А. Гьонд звернувся до Апостольської столиці з проханням вивчити проблему тогочасного становища ГКЦ. У відповідь папа Пій XII 25 жовтня надав кардиналам А. Гьондові і А. Сапезі надзвичайні повноваження у справі ГКЦ. Найсуттєвішим з них було право призначати греко-католицьких капеланів на проведення літургії та інших релігійних функцій в латинському обряді¹⁷. При цьому формальний перехід у латинство був не обов'язковий. Крім того, папа зобов'язав кардиналів давати греко-католикам можливість приймати святі таїнства у рідному обряді. Під час візиту кардиналом Гьондом Ватикану 10 грудня 1946 р. Папа призначив його спеціальним делегатом для всіх східних обрядів у Польщі, а Конгрегація до

справ Східних Церков наділила усіма своїми правами включно з інструкціями їх застосування. Рішенням Апостольського Престолу кардиналові Гьонду надавався точно окреслений опікунський і керівничий мандат відносно духовенства, вірних та майна Греко-Католицької Церкви в Польщі.

Повернувшись з Ватикану, примас Гьонд рекомендував єпископам південно-східних єпархій “не створювати мнених підстав для обвинувачень, що вони спричиняються для ліквідації Церкви”¹⁸ та заборонив виносити з греко-католицьких церков іконостаси. Протягом перших трьох місяців кардинал обмежився виданням для ординариїв завдання опрацювати звіт про ситуацію східних обрядів на території їхнього правління. Дещо пізніше Апостольський Делегат Гьонд вдався до більш рішучих дій. 31 березня 1947 р. він призначив о. В. Гриника Генеральним Вікарієм Перемишльської єпархії, а 1 квітня того ж року о. А. Злупка – Генеральним Вікарієм для Апостольської Адміністрації Лемківщини. Рішення виявилось запізнілим, тому що з 27 квітня 1947 р. розпочалося переселення українців у північні й західні воєводства Польщі. Новопризначені Генеральні Вікарії виїхали разом з вірними, залишаючи підлегли своїй юрисдикції терени. На практиці це прирівнювалося із втрагою наданим їм повноважень¹⁹.

В результаті операції “Вісла” з Польщі виїхало 300 священників, а залишилося 114²⁰. Майже 150 тис. українських греко-католиків були переселені в так звані “Ziemie Odzyskane” – Ольштинське воєводство, на Західне Помор’я і на Дальній Шльонск. Їх розселяли таким чином, щоб жили якнайдалі один від одного. Тому 3-4 родини з різних сіл опинялися в одному селі серед поляків під пильним наглядом спецслужб. Священники були відділені від своїх парафійан. Також вони могли відправляти богослужіння виключно в латинському обряді. Як виняток, о. Теодор Серединський та о. Мирослав Ріпецький отримали дозвіл на проведення богослужінь в східному обряді²¹. Наступним кроком стала хвиля арештів греко-католицького духовенства, яке залишилося в Польщі. 30 священників до 1948 року перебувало в Центральному Обозі праці в Явочні. Кілька священників перебувало у в’язницях²². Загалом за 1943 – 1947 рр. було вбито 39 священників²³.

Церковне майно перейшло у державну власність, а Римо-Католицька Церква користувалася деякими церковними приміщеннями, переймаючи їх в орендування²⁴. У єпископському палаці в Перемишлі влаштовано музей, семінарський будинок став школою, а єпископська катедра перейшла до ордену кармелітів. Знищено більшу частину пам’яток сакрального мистецтва, закрито школи, видавництва й християнські організації²⁵.

Ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні, виселення її священників з Польщі, арешт о. Коциловського не залишили байдужими українців, які перебували в еміграції. Генеральний секретар закордонних справ Найвищої Української Ради в еміграції видав Меморандум в

справі переслідування Греко-Католицької Церкви і розіслав його папі та представникам різних західних держав. Конгрес українців в США з приводу даного питання прийняв резолюцію, а через кілька місяців українці в Німеччині організували акцію протесту. Проте, такі дії українських емігрантів не викликали відповідної реакції на міжнародному рівні²⁶.

Таким чином, у 1944 – 1947 ГКЦ у Польщі була представлена Перемишльською єпархією та Апостольською Адміністрацією Лемківщини. Державна влада заборонила зносини з Ватиканом. У результаті переселення українського населення до УРСР кількість греко-католицьких священників зменшилася з 414 до 114. Ті, що залишилися, піддавалися репресіям: арешти, ув'язнення, розстріли. Офіційно ні Перемишльська єпархія, ні Апостольська Адміністрація Лемківщини не були ліквідовані державними законами, вони формально продовжували існувати. Важко було відбудовувати нормальне релігійне життя в умовах відсутності офіційного визнання суб'єктності Церкви та її окремого юридичного статусу.

Примітки:

¹ Stepien S. Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1998) // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stepnia. – Przemysl, 1998. – Т. 4. – С. 339.

² Гарасим І. Греко-Католицька Церква у Польщі після II світової війни // Календар “Благовіста”. – 1999. – С. 61.

³ Місило Є. Греко-Католицька Церква у Польщі (1944 – 1947) // Варшавські українознавчі записки. – 1989. – Зошит 1. – С. 208.

⁴ Stepien S. Ibid. – С. 341.

⁵ Гарасим І. Вказ. праця. – С. 62.

⁶ Stepien S. Ibid. – С. 341.

⁷ Bilas I. Likwidacja greckokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne lisy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stepnia. – Przemysl, 1996. – Т. 3. – С. 285.

⁸ Місило Є. Вказ. праця. – С. 210.

⁹ Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945 – 1985) // Зустрічі. – 1990. – № 5-6. – С. 21.

¹⁰ Musiał J. Stan prawny i sytuacja faktyczna świątyń unickich na terenie diecezji przemyskiej w latach 1945 – 1985 // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stepnia. – Przemysl, 1990. – Т. 1. – С. 258.

¹¹ Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх. – Перемишль; Львів: “Свічадо”, 2002. – С. 15-16.

¹² Блаженний Йосафат Коциловський перемишльський єпископ / Упор. В. Пилипович. – Перемишль, 2004. – Т. 1. – С. 8.

¹³ Iwaneczko D. Wsiedlenia Ukraińców a Kościół greckokatolicki w Polsce (1944 – 1947) // Akcja “Wisła” / Pod red. J. Pisulińskiego. – Warszawa:

IPN, 2003. – S. 145.

¹⁴ Блаженний Йосафат Коциловський перемиський єпископ... – С. 8.

¹⁵ Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви... – С. 62.

¹⁶ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939 – 1950). – Львів, 2005. – С. 182.

¹⁷ Stępień S. Sapiehowie a obrządku wschodnie kościoła Katolickiego / Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło. Praca zbiorowa pod red. S. Stępnia. – Przemyszl: PWIN, 1995. – С. 77.

¹⁸ Місило Є. Вказ. праця. – С. 216.

¹⁹ Там само. – С. 216-217.

²⁰ O tożsamość grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce / Pod red. M. Czecha. – Warszawa, 1992. – S. 8.

²¹ Церква в рідному краю і в Польщі. Лист о. Василя Гриника з дня 18 березня 1948 року до Івана Бучка (Архієпархіальна бібліотека ім. Костянтина Чеховича в Перемишлі).

²² Majkowicz T. Kościół greckokatolicki w PRL // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemyszl, 1990. – Т. 1. – S. 252.

²³ Гарасим І. Вказ. праця. – С. 23.

²⁴ Гарасим І. Греко-Католицька Церква у Польщі після II світової війни... – С. 63.

²⁵ Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви... – С. 22.

²⁶ Iwaneczko D. Ibid. – S. 145.